

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Počič

Nadzor izven nadzora

Diplomsko delo

Ljubljana, 2014

UNIVERZA V LJUBLJANI
FAKULTETA ZA DRUŽBENE VEDE

Mojca Počič

Mentor: izr. prof. dr. Žiga Vodovnik

Nadzor izven nadzora

Ljubljana, 2014

Hvala mentorju izr. prof. dr. Žigi Vodovniku za pomoč in spodbudo tekom študija in pri pisanju diplome.

Mama in ata hvala, da sta uporabljala takšno mero nadzora, ki je še vedno dopuščal dovolj svobode. Ki mi je omogočala, da delam napake, da razmišljam s svojo glavo, živim in se učim.

Gordana hvala, da si vedno ob meni kot te potrebujem.

Nadzor izven nadzora

Diplomsko delo obravnava različne oblike družbenega nadzora in zasebnosti. V prvem delu je osvetljena analiza družbenega nadzora, kjer smo pokazali, kako je nadzor skozi čas prerasel meje institucij in se razširil na celotno družbo. V spekter preučevanja je tako postavljen družbeni nadzor, ki se je s širitvijo vedno bolj premikal iz javne sfere proti zasebni. Ker se s tem vedno bolj posega v posameznikovo zasebnost, je v nadaljevanju predstavljena analiza zasebnosti. Za nadzor in zasebnost lahko trdimo, da sta v tesno prepletenem parazitskem odnosu. Nadzor se namreč povečuje na račun krčenja zasebnosti. Analiza bo tako usmerjena, na spreminjanje koncepta zasebnosti skozi čas. Zasebnost se je vedno bolj krčila, a se je hkrati uveljavila tudi kot pravica. Danes je torej kot pravica utemeljena na nacionalni in tudi na nadnacionalni ravni. Na koncu bo prikazano, kako je vizija o vseprisotnem in nevidnem nadzoru danes postala realnost. K temu je bistveno pripomogla predvsem hitro razvijajoča se tehnologija, s katero nadzor danes ne izvaja samo država ampak tudi zasebni sektor. Prikazane bodo oblike formalnega in neformalnega nadzorovanja, ki vsakodnevno posegajo v človekovo zasebnost.

Ključne besede: družbeni nadzor, zasebnost, pravica do zasebnosti, tehnologije nadzora.

Control outside of control

The thesis discusses different types of social control and privacy. The first part consists from an analysis of social control where we wanted to show how control outgrew the borders of institutions through time and expanded on the whole society. The centre of the study was social control, which during its expansion was moving from public towards private sphere. Because this represented an intrusion in the privacy of individuals we also present the analysis of privacy. Control and privacy are tightly intertwined concepts, which are in a parasitic relationship. Namely, control is growing at the expense of privacy. That is why the analysis is directed towards how the concept of privacy has changed through time. Privacy has been fading more and more, but has also established itself as a right. Today privacy is established as a right on a national and transnational level. The last part of the thesis shows how a vision of an omnipresent and invisible control became a reality. This process has been accelerated by a fast developing technology. The state and also the private sector are using this technology to carry out control. We will show different forms of formal and informal control, which is intruding in the privacy of individuals on a daily basis.

Keywords: social control, privacy, the right for privacy, technologies of control.

Kazalo

1 Uvod.....	6
2 Metodološki okvir	8
2.1 Cilj in namen diplomskega dela	8
2.2 Raziskovalne teze	8
2.3 Metodologija.....	9
2.4 Struktura	9
3 Nadzor	11
3.1 Definicija družbenega nadzora	12
3.2 Formalni in neformalni nadzor	13
4 Od družbe spektakla do družbe nadzora	14
4.1 Disciplina.....	14
4.2 Panoptikon	16
4.3 Disciplinarne družbe	18
4.4 Družbe nadzora.....	19
5 Zasebnost.....	21
5.1 Zasebnost v predmoderni.....	22
5.2 Zasebnost v moderni.....	22
5.3 Zasebnost kot pravica	23
5.4 Iluzija zasebnosti	25
6 Big Brother	26
6.1 Informacijska tehnologija	28
6.2 Piškotek? Ne, hvala	29
6.2 Skrita kamera.....	30
6.3 Nadzor telefonije	31
6.4 Big Brother v vesolju.....	32
6.5 Biometrični nadzor	32
7 Sklep.....	34
8 Literatura	36

1 Uvod

Družbe brez nadzora niso obstajale v preteklosti, še manj pa obstajajo v današnjem globaliziranem svetu. Nadzor je torej spreminjajoča se stalnica in hkrati tudi predpogoj za nastanek in obstanek družb. Se je pa nadzor v zadnjih nekaj letih razširil do te mere, ko ga več ne moremo obvladati. Oziroma, povedano drugače, nadzor je ušel izpod nadzora. K temu je precej pripomogla informacijska tehnologija, ki se nenehno razvija in širi, ter s tem omogoča, da nadzor dobiva nove oblike in razsežnosti. Ne glede na to, kako se je nadzor v zadnjih nekaj letih razširil, pa ga velikokrat še vedno uvrščamo samo v totalitarne države, saj je načelo liberalne demokracije svoboda in enakopravnost. Smiselno bi bilo torej pričakovati, da je v demokratičnih družbah, nadzor prisoten samo v tolikšni meri, da zagotavlja obstoj družbe in jo omejuje do te mere, da v njej ne vlada kaos.

To bi do neke mere lahko celo veljalo, če bi bila družba nadzirana samo s strani države, ki izvaja formalni nadzor. Vendar se je državi s pomočjo hitro razvijajoče se tehnologije, ki je postala širše dostopna, pri nadzoru pridružil še zasebni sektor, ki je začel izvajati neformalni nadzor. Slednji pa ima v ozadju prikriti razloge, zato je tudi bolj neviden in vseprisoten. Problem je torej, da se neformalnega nadzora pogosto ne zavedamo, čeprav ta bistveno bolj vpliva na naše življenje, tudi tako da prehaja vedno bolj iz javne sfere v privatno sfero.

Takoj, ko je nadzor prestopil mejo med zasebnim in javnim, se je področje zasebnega začelo vedno bolj krčiti. Zasebnost je sicer danes res opredeljena kot ena od osnovnih človekovih pravic, a so te opredelitve velikokrat nejasne in preozko usmerjene. Kaj sploh je zasebnost, je dilema, ki je prisotna že od samega začetka, saj je dojetje zasebnosti subjektivna presoja. Zatorej ni mogoče pričakovati, da bi obstajalo nekaj takšnega, kot je univerzalna, vsesplošno sprejeta definicija zasebnosti. Kljub temu da se na pravico do zasebnosti vsi radi sklicujemo, pa zasebnost že dolgo ni več tako cenjena, kot bi bilo za pričakovati. Zdi se, da smo svoje zasebno vedno bolj pripravljene deliti z družbo ter jo tako mamiti, da nam ta še bolj posega v našo zasebnost.

Če tukaj izpostavim še nekaj dilem, ki bodo vodile mojo raziskavo, ne morem mimo dileme ki jo povzroči informacijska tehnologija. Drastični porast informacijske tehnologije je pripomogel, da se je nadzor razširil, ter tudi k temu, da je tehnologija postaja vedno bolj dostopna vsakemu posamezniku. S tem sta tako posameznik kot tudi celotna družba dobila moč in sredstva za nadzor drugih posameznikov. Seveda na informacijsko tehnologijo ne

smemo gledati samo z vidika, kako nam ta krši pravico do zasebnosti, saj nam po drugi strani ta ista tehnologija dopušča, da svojo zasebnost povečamo. Prav tako nadzor sam po sebi ni problem, saj družba brez slednjega ne bi mogla obstajati. Problem je nastopil, ko je ta začel prehajati iz javne sfere v zasebno. Država ima za prehod nadzora tudi v zasebno sfero najpogosteje za izgovor varnost, družba pa svoj nadzor nad posameznikom po navadi razširi zato, ker ji informacijska tehnologija, ki je postala dostopna skoraj vsakemu, to dopušča. Današnja družba je tako postala informacijska družba, za katero bi lahko rekli, da temelji na minimalni zasebnosti in maksimalnem nadzoru.

Nadzor in zasebnost tako gresta z roko v roki, pri čemer prvi najpogosteje vpliva na drugo. Pri izvajanju nadzora že dolgo ne gre več samo za prisluškovanje in opazovanje, ampak so nadzor za svojega vzele tudi številne nevladne korporacije, ki nam zasebnost po eni strani za pravo ceno tudi zagotavljajo, po drugi strani pa nam v zasebnost prodirajo z manipuliranjem, kar pa pomeni, da naša svobodna odločitev ni več tako svobodna, kot se zdi. Ali je nadzor dober, ali slab, je nemogoče določiti. Lahko bi rekli, da je malo enega in veliko drugega, česa je malo in česa je več, pa je seveda odvisno od posameznika in od konteksta.

2 Metodološki okvir

2.1 Cilj in namen diplomskega dela

V diplomski nalogi bo beseda tekla o zasebnosti in nadzoru. Danes sta ti dve področji med seboj prepleteni kot še nikoli poprej. Skoraj nemogoče je govoriti o nadzoru, da ne bi v istem trenutku dodali še zasebnost. Kljub temu pa imamo še vedno prepričanje, da je povečan nadzor prisoten samo v totalitarnih družbah, v demokratični pa ostaja za zaprtimi vrati institucij in ustanov. A je tudi v slednjih nadzor že dolgo prestopil mejo institucij in se razširil po celotni družbi. V demokratičnih družbah je v ospredje prišel neformalni nadzor, ki pa je začel brisati mejo med zasebnim in javnim. To se je začelo kazati v krčenju zasebnosti, ki pa je danes kot ena izmed temeljni človekovih pravic opredeljena tako na nacionalni, kot tudi na nadnacionalni ravni. Da je družbeni nadzor vse večji problem, opozarjajo tudi številne nevladne organizacije, kot je na primer *Electronic Privacy Information Center*. Do kršitve zasebnosti tako največkrat prihaja zaradi različnih oblik nadzora. Zato je primarni cilj diplomske naloge pokazati, kako nadzor vpliva na zasebnost in kakšna je njuna medsebojna povezava. Za doseganje cilja diplomske naloge bo torej relevantno določiti, kaj štejemo pod zasebno oziroma kje je meja med zasebnim in javnim. Ter ne nazadnje tudi, kako se je nadzor skozi čas spreminjal in širil.

2.2 Raziskovalne teze

Nadzor je tako skozi čas spreminjal obseg in oblike do te mere, da je postal neviden in vseprisoten. Tako se je začel vedno bolj pomikati proti zasebni sferi, vse dokler slednjo ni skrčil do minimuma.

V diplomski nalogi, bo torej pokazana širitev nadzora in krčenje zasebnosti. Kot je bilo v uvodu že omenjeno je najbolj prikladen izgovor za širitev formalnega nadzora varnost. V zadnjih letih smo takšno širitev najbolj občutili po 11. septembru 2001. Vseeno pa se moramo vprašati, če je država res nadzor razširila samo zaradi varnosti ali pa se v ozadju skrivajo tudi kakšni drugi interesi, zato je prva raziskovalna teza:

Nadzor se skozi zgodovino ni povečal zaradi obče varnosti, temveč je slednja služila le kot izgovor, da se je nadzor lahko povečal zaradi interesov moči.

Naslednja raziskovalna teza se navezuje na zasebnost. Da se nam je slednja skrčila na minimum, je zasluga predvsem hitro se razvijajoče tehnologije, ki pa ima dvojno vlogo. Po eni strani omogoča povečanje nadzora, ne samo s strani države, ampak je z njeno pomočjo nadzor povečal tudi zasebni sektor. Po drugi strani pa nam ravno ta ista tehnologija omogoča, da povečamo svojo zasebnost. Vendar je slednje bolj izjema kot pravilo, saj se zdi, da smo posamezniki svojo zasebnost vedno bolj pripravljeni deliti z drugimi. Zatorej se druga raziskovalna teza glasi:

Za poseg v zasebnost smo v veliki meri odgovorni tudi posamezniki.

2.3 Metodologija

Diplomska naloga je teoretične narave, zato bo v ospredju deskriptivna metoda, ki se bo dopolnjevala s historično metodo. V poglavju, ki govori o nadzoru in definiciji slednjega, bo v ospredju deskriptivna metoda, kjer bom uporabila sekundarne vire, s pomočjo katerih bom opredelila nadzor. V naslednjem poglavju bo v ospredje prišla še historična metoda, pri obeh bom s pomočjo sekundarnih virov poskušala prikazati razvoj in širitev nadzora skozi čas. Isti metodi bom uporabljala tudi pri poglavju, v katerem je govora o zasebnosti, s tem da je v tem poglavju prisotna tudi analiza primarnih virov, kot je na primer Evropska konvencija o človekovih pravicah. V zadnjem poglavju, kjer je govora o tehnologijah nadzora, pa bodo uporabljeni tudi nekateri konkretni primeri, s katerimi nam nadzor posega v zasebnost.

V diplomski nalogi bi se zagotovo lahko poslužila tudi številnih drugih metod in raziskovalnih tehnik. Vendar bom na tej točki to izpustila, saj diplomsko nalogo razumem kot nekakšen teoretični uvod v prihodnjo magistrsko nalogo. Zato bo osrednja naloga besedila ostala analiza slovenske in tuje literature, ki se ukvarja s tematiko nadzora in zasebnosti. Postavitev te analize v ustrezen kontekst bo mogoče odpiral možnost za ponovni razmislek o tem, kaj je nadzor, še bolj pa, kaj je zasebnost in kaj nam ta sploh pomeni.

2.4 Struktura

Za razumevanje celote je potrebno, da si najprej pogledamo, kaj je sploh definicija družbenega nadzora. Zatorej bodo v tretjem poglavju predstavljene izbrane definicije družbenega nadzora. Poleg definicije nadzora bodo osvetljene tudi razlike med formalnim in neformalnim nadzorom. Vse pa bo služilo kot podlaga za naslednja poglavja.

V četrtem poglavju bo predstavljena nekakšna časovnica družbenega nadzora. Poudarek bo na Panoptiku in Foucaultu, ki je njegov koncept spremil in razširil, tako da ta še danes ostaja osrednji element vsakega razmišljanja o družbenem nadzoru. Prikazan bo torej prehod od disciplinarnih družb, ki so nastale v 17. in 18. stoletju, do družb nadzora, ki so v ospredje stopile v 20. stoletju.

Peto poglavje bo namenjeno zasebnosti. Pokazala bom, kako se je zasebnost skozi čas spreminjala in izginjala ter kje je meja med zasebnim in javnim. Na koncu bom pokazala, kako je prišlo do tega, da je zasebnost postala samo nekakšna iluzija, četudi danes velja za eno izmed temeljni človekovih pravic. V tem poglavju pa ne bo predstavljena nekakšna univerzalna definicija, kaj je zasebnost, saj je slednjo nemogoče opredeliti, ker je njeno dožemanje subjektivno in odvisno od konteksta.

V zadnjem šestem poglavju bodo pokazani konkretni primeri, kako se nam skozi tehnologije nadzora krši zasebnost. Posebno mesto bo imel Orwellov koncept Velikega Brata, katerega ideje so bile prvotno res samo plod domišljije, danes pa predstavljajo eno največjih groženj zasebnosti. Tako bo s pomočjo primerov pokazano, kako je vizija o vseprisotnem in nevidnem nadzoru danes postala realnost. Takšnih primerov je seveda preveč, zato bodo izpostavljeni samo najbolj aktualni in pogosto tudi najbolj problematični. Predstavljeni bodo torej primeri formalnega in neformalnega nadzorovanja, ki so v našem življenju najpogostejši.

3 Nadzor

En izmed paradoksov sodobne družbe je neprestano poudarjanje delovanje individualnega posameznika, po drugi strani pa je ta isti posameznik neprestano pod vplivom nadzora, ki njegovo delovanje dostikrat omejuje. Zato ne preseneča, da nadzoru, pri katerem »gre za vprašanje prisile in drugih oblik usmerjanja delovanja posameznikov« (Kovačič 2006, 22) povečini pripisujemo negativen predznak. In če se skozi nadzorovanje usmerja delovanje posameznika, potem se lahko upravičeno vprašamo, kje deluje ta posamezni individuum.

Cooley (v Kovačič 2003, 19) trdi, da posameznika zunaj družbe ni. Individualnost razdeli na dva tipa, in sicer na individualnost izolacije in individualnost izbire. Individualnost izbire pripomore k racionalnem in svobodnem življenju, zato je ta tip zaželen v družbi, kajti individualnost izolacije pripomore k naključnosti in lokalnosti, ki pa v obeh primerih družbi škodujeta. Tudi Bentham (v Chriss 2013, 22) pravi, da je posameznik racionalni akter, ki na individualni ravni skrbi zgolj zato, da maksimira svoj užitek in minimizira bolečino. Zato je potrebno, da je posameznik na družbeni ravni podvržen določeni stopnji nadzora. Podobno stališče zavzame tudi Ross, ki pravi, da je človek skozi evolucijo postal vedno bolj družbeno bitje, četudi je to v nasprotju z njegovo primarno naravo (prav tako). S tem pa je v ospredje vedno bolj stopala družba kot taka, individuum pa je ostal pomemben samo v odnosu do drugih posameznikov, od katerih je čedalje bolj soodvisen. Ross nadaljuje, da »uspešno sodelovanje posameznikov zahteva visoko stopnjo družbenega reda, visoka stopnja družbene organizacije pa predstavlja nadzor«, in dodaja, da je »družbeni nadzor zgoščen ali razpršen v razmerju, kakor ljudje čutijo potrebo po vodstvu in zaščiti« (Kovačič 2003, 19).

Nadzor je potemtakem (obvezni) predpogoj za delovanje in obstajanje posameznika, kot tudi celotne družbe. In če je nadzor res predpogoj za obstajanje in delovanje družbe, mu s predznakom negativnega pripisujemo krivico? Ali ima nadzor pozitivne ali negativne funkcije v naši družbi? Oziroma, povedano drugače, ali je nadzor dober ali slab?

Ko je v 19. stoletju začelo prevladovati razmišljanje o nadzoru, so le temu povečini označili za pozitivnega, saj naj bi pripomogel pri vzpostavljanju in ohranjanju reda in življenja v skupnosti. Pozitivni predznak sta nadzoru pripisala tudi Marx in Weber. Prvi je nadzor obravnaval z vidika boja med delom in kapitalom, v smislu, da se skozi nadzorovanje delavcev zagotovi njihova poslušnost in disciplina, posledica česar je maksimiranje produkcije ob čim manjših stroških. Weber pa je po drugi strani nadzor videl kot pogoj za

organizacijo in učinkovitost birokracije (Lyon 1994, 7). Izkazalo se je, nadzor mogoče obravnavati v povezavah, kot sta moč in disciplina (Kovačič 2006, 20).

In če je takšna nujnost oziroma potreba po nadzoru skozi zgodovino vedno prisotna, zakaj se je potem nadzor spreobrnil iz nekaj dobrega, v nekaj kar dojemamo kot slabo? Delno verjetno tudi zato, ker se nadzor skozi čas ni samo širil, ampak se je tudi spreminjal, tako v smislu spreminjanja oblik nadzora, kot tudi v smislu spreminjanje vloge in namena nadzora. Posledično sta se tako spreminjala tudi obravnava nadzora in nenazadnje tudi sam pogled nanj. Če Marx govori o nadzoru v smislu »urjenja delavcev«, Foucault govori o »urjenju teles« (Kovačič 2003, 20). K Foucaultu, ki je pripomogel k pomembnemu preobratu v obravnavi nadzora, se bomo vrnili nekoliko kasneje, saj si moramo za razumevanje tega, najprej pogledati, kakšne so sploh definicije nadzora.

3.1 Definicija družbenega nadzora

Edward A. Ross je leta 1896 v svojih delih prvi začel uporabljati koncept *družbeni nadzor* (Chriss 2013, 13). In četudi je od takrat minilo več kot sto let, je njegova takratna ugotovitev še danes več kot primerna. Menil je, da je »družbeno nadzorstvo ključ, ki zapira veliko vrat« (Janowitz v Pečar 1988, 61). Zato ne preseneča, da številne definicije družbenega nadzorovanja v prvi vrsti nadzorovanje dojemajo »kot neko silo, vpliv oblasti, ki je ločena od ideologije« (Salecl 1993, 7). Vseeno, pa se številne definicije med seboj razlikujejo, med njimi pa marsikdaj prihaja do neskladja.

Prvi problem, s katerim se soočajo teoretiki družbenega nadzorovanja, /.../ je razmejitev pojma družbeno nadzorovanje od pojmov, kot so oblast, moč, avtoriteta, nasilje. Tako nekateri avtorji vztrajajo pri tem, da je to, kar je specifično za nadzorovanje, uporaba prisile, medtem ko drugi zopet trdijo, da družbeno nadzorovanje izključuje prisilo, ker gre pri njem le za prepričljivo vplivanje na ljudi. Obstajajo tudi teze, da je za družbeno nadzorovanje bistveno, da je zavestno in usmerjeno, ter nasprotne teze, da je razlika med oblastjo in nadzorovanjem nenameren vpliv (prav tam, 7–8).

Definicij in pogledov na nadzor je seveda preveč, da bi izpostavili vsako posebej, zato bo tukaj predstavljenih le peščica izbranih avtorjev in njihov pogled na nadzor. Mnogi avtorji nadzor definirajo v širšem smislu, spet drugi pa se osredotočajo samo na družbeni nadzor. V nadaljevanju bosta izpostavljena James Beniger in Jack Gibbs. Beniger na primer govori celo

o nadzoru, ki se je začel z začetkom življenja na Zemlji. Pravi, da so imeli možnost za preživetje samo tisti organizmi, ki so imeli sposobnost nadzora nad sabo in nad razpoložljivimi viri (Chriss 2013, 5–6).

Beniger predstavi nadzor v okviru razvojne časovnice, znotraj katere družbeni nadzor razume, kot zgolj eno vrsto nadzora (prav tam, 6). Družbeni nadzor tako definira kot »usmerjen vpliv na zastavljen cilj«, obdelovanje informacij pa kot »temelj vseh k cilju usmerjenih dejavnosti« (Kovačič 2006, 22). Podobno definicijo kot Beniger predstavi tudi Gibbs, ki kot eno izmed kategorij nadzora opredeli tudi človeški nadzor, pri katerem gre za poskus enega posameznika ali skupine, da preko nekoga tretjega usmerja obnašanje drugega (Selecl 1993, 8). Opozori pa, da znotraj človeškega nadzora, obstajata dve podkategoriji, in sicer notranji in zunanji nadzor. Prvega enači s samokontrolo/samonadzorom, zunanji nadzor pa se nanaša na nadziranje vedenja drugih ljudi. Pravi, da je zunanji nadzor mogoče izvajati na več različnih načinov, zato ga razdeli na tri podskupine, in sicer: bližnji nadzor, sekvenčni nadzor in družbeni nadzor. Pri prvem gre za neposredni nadzor drugih ljudi. V drugega uvršča nadzor na daljavo, saj pravi, da ne poteka vso družbeno življenje z neposrednimi *face-to-face* odnosi. Takšen nadzor se po navadi uporablja s pomočjo komunikacijskih tehnologij in socialnih omrežij. Družbeni nadzor pa opredeli kot poskus vplivanja na vedenje ljudi (Chriss 2013, 7–8).

3.2 Formalni in neformalni nadzor

Nadzor je torej v družbi prisoten že od samega začetka obstoja družb. Vseeno pa je bil ta na začetku prisoten v drugačni obliki in z drugačnimi nameni. In če je včasih imel večjo težo formalni nadzor, danes stopa v ospredje neformalni nadzor, kar pa seveda ne pomeni, da prvi izgublja na veljavi.

Neformalni nadzor, ki je najstarejša oblika nadzorovanja velja za »/.../ življenju tako lastno, da se ga morebiti sploh ne zavedamo, toda bdi nad nami, in kaže svoj vpliv, včasih tudi na neobčuten, toda še vedno vodljiv način« (Pečar 1991, 17). Na splošno bi lahko rekli, da gre pri formalnem nadzoru za nadzor, ki ga izvaja država s svojimi represivnim aparatom. Posledično je tako formalni nadzor standardiziran, javen in splošno sprejet. Neformalni nadzor pa poteka med ljudmi, v skupnosti, pri čemer pa država nima direktnega vpliva, temveč se njen vpliv kaže skozi ideologijo.

Ideološki aparati države, ki po večini spadajo v zasebno/privatno sfero, delujejo pretežno z ideologijo. Ta ideologija pa je kljub svoji raznovrstnosti in protislovjem v resnici vselej

poenotena pod vladajočo ideologijo, ki je vedno ideologija »vladajočega razreda« (Althusser 2000, 73). Povedano preprosto, tudi pri branju časopisa, se v vsaki zgodbi v ozadju vedno skriva ideologija vladajočega razreda, zato je lahko trdimo, da ima država vpliv tako pri formalnem kot tudi pri neformalnem nadzoru, le da se pri slednjem ta nadzor ne kaže na tako direkten način kot pri prvem.

4 Od družbe spektakla do družbe nadzora

Vsak tip družbe je (bil) podvržen določeni tehnologiji oblasti in nadzora. V petnajstem stoletju je tako na primer prevladal verski nadzor, kjer je policija iskala krivoverce, hudiče in čarovnice. Z rojstvom nacionalizma pa je takšen nadzor počasi prehajal v pozabo, saj je v ospredje stopal politični nadzor (Marx 2002, 17–19). Družbe 17. in 18. stoletja so tako bile podvržene disciplinarnem nadzoru, ki je svoj vrhunec dosegel v 20. stoletju (Deleuze in Negri 2002, 173). Sočasno pa se je v drugi polovici osemnajstega stoletja, začela pojavljati nova tehnologija oblasti, ki disciplinarne tehnike ni izključevala, ampak prej dopolnjevala (Foucault 2003, 153). Družbe suverenosti so tako zamenjale najprej disciplinarne družbe, slednje pa so kasneje izpodrinile družbe nadzora. Vsem je bil skupni nadzor, ki pa se je skozi čas spreminjal. Deleuze pravi, da ».../ vsakemu tipu družbe očitno ustreza nek tip stroja: preprosti ali dinamični stroj družbam suverenosti, energetski stroji disciplinarnim družbam, kibernetični stroji ali računalniki družbam nadzora« (Deleuze in Negri 2002, 172).

4.1 Disciplina

Ko govorimo o nadzoru, ne moremo mimo Foucaulta, ki je prispeval k pomembnemu preobratu pri razumevanju nadzora. Kot predpogoj za nadzorovanje Foucault navede disciplino (Foucault 2004, 166), pri čemer ne govori samo o disciplini družbe kot take, ampak ima v mislih predvsem disciplino telesa. Pravi, da je v 18. stoletju prišlo do preobrata v razumevanju telesa. Telo so začeli razumevati kot predmet in tarčo oblasti. Ko je bila v prvi polovici 18. stoletja napisana knjiga *Človek-stroj*, človeško telo zagotovo ni bilo prvič predmet obravnave, kar pa je pri tej knjigi novost, pa je to, da je napisana na dveh registrih. Prvi register je anatomsko-metafizični, drugi pa tehnično-politični. Četudi sta registra kontradiktorna, saj gre pri enem za podrejanje in uporabo, pri drugem pa za delovanje in razlago, imata točke, kjer se skladata. Foucault tako meni, da je na eni strani materialistična redukcija duše, na drugi strani pa splošna teorija dresiranja, točka med njima pa je pojem

krotkosti, ki omogoča, da se telesu, ki se ga analizira, pridružuje telo, s katerim se da manipulirati. V 18. stoletju je tako v ospredje prišlo krotko telo, torej tisto telo, ki se ga da podrediti, uporabiti, izpopolniti in preoblikovati. Pri tem pa je tako prišlo do pomembnih sprememb pri samem nadzorovanju, tako pri razsežnosti nadzora, predmetu nadzora in modalnosti nadzora. Metode, ki omogočajo nadzor telesa, Foucault imenuje *discipline*, ki so v 18. in 19. stoletju postale splošne formule gospodovanja (prav tam, 152–3).

Discipline tako izdelujejo krotka telesa. In »/č/e ekonomsko izkoriščanje ločuje silo in produkt dela, /.../ disciplinska prisila vzpostavlja v telesu prisiljujočo vez med povečano spretnostjo in zraslim gospodarstvom« (prav tam, 154). Vseeno pa je napačno sklepati, da so se discipline in politične kontrole razvile šele v 18. in 19. stoletju. Discipliniranje je bilo prisotno že mnogo prej, se je pa v tem času množično razširilo, spremenilo razsežnost in dobilo nove, natančne instrumente (prav tam, 156). Sodobne družbe so tako začele opuščati tradicionalne metode discipliniranja in nadzorovanja, kot je brutalno javno kaznovanje, ter so namesto tega za nadzor in disciplino začele uporabljati bolj prefinjene načine (Lyon 1994, 7). Foucault je tako prikazal evolucijo kazni in nenazadnje tudi moči, ki je v pred modernih družbah temeljila na javnem mučenju, v modernih družbah pa je prišlo do discipliniranja, ki je popolnoma izključilo bolečino in jo zamenjalo z izolacijo in nadzorom (Mills v Pandžić in Stanić 2012, 235).

Disciplinske prakse in nadzor tako niso bili več samo pod okriljem represivnega aparata držav, ampak so nalogo discipliniranja prevzeli tudi ideološki aparati države, ki pa niso bili nič kaj manj uspešni in učinkoviti. Ravno nasprotno, zaradi svoje prefinjenosti in prikritosti se je discipliniranje uspešno razširilo na vse družbene in tudi privatne sfere ljudi. In če sta prej bili podredljivost in krotkost zagotovljeni na račun strahu in blišča mučenja, je sodobna družba namesto tega ubrala različne tehnike discipliniranja teles ter si s tem zagotovila isto, če ne še večjo mero podredljivosti. Spektakle in predstave, ki so jih prirejali ob kaznovanju je zamenjala »uniformnost«, ki je bila zagotovljena s strani discipline in je bila prisotna na vseh področjih življenja. Oziroma, povedano drugače, družbe spektakla so postale družbe nadzora.

Na tej točki ne moremo mimo tega, da se ne bi upravičeno spraševali, kdaj in kako so sploh discipline dobile tolikšno moč, da se z njimi obvladuje skorajda celotna družba. Nenazadnje ljudje nismo zgolj in samo lutke v rokah vladajočih, ki bi brez vsakršnega koli upora, vlekli niti in usmerjali naše delovanje. Kako je torej lahko prišlo do tega, da je moderna družba postala *disciplinarna družba*?

4.2 Panoptikon

Da bi dobili vsaj okvirni odgovor na zgoraj zastavljeno vprašanje, se tako moremo vrniti vsaj dvesto let nazaj, ko je leta 1791 Jeremy Bentham objavil svoje ideje za zapor Panoptikon, ki so precej briljantno združevale arhitekturno oblikovanje in razumevanje človeškega vedenja (Angell in Kietzmann 2010, 135). Arhitekturno si je Panoptikon zamislil kot poslopje v obliki prstana, v središču katerega je stolp obdan z velikimi okni, ki gledajo na notranjo stran prstana. »/.../ obrobno poslopje je razdeljeno na celice, sleherna izmed njih sega skozi vso širino stavbe, sleherna ima dve okni - eno proti notranjosti, ki se ujema z okni na stropu, drugo pa proti zunanosti, ki omogoča, da svetloba presvetljuje celico od enega konca do drugega« (Foucault 2004, 219–220). Četudi je Bentham imel prvotno v mislih samo zapor, je hitro ugotovil, da lahko uporaba Panoptikona polivalentna. Uporablja se lahko »v vseh zavodih, kjer je treba v mejah prostora, ki ni preobsežen, obdržati pod nadzorom določeno število oseb« (Bentham v Foucault 2004, 226). Panoptikon se tako lahko uporablja tudi v institucijah, kot so šole, bolnišnice, tovarne itd., skratka v vseh institucijah, kjer je potreben (popoln) nadzor. Z minimalnimi spremembami se je sposoben integrirati v katerokoli funkcijo in jo izboljšati, do te mere, da se lahko oblastna razmerja natančno prilagodijo procesom, ki jih je treba kontrolirati (Foucault 2004, 226).

Ne glede, da je od prve zamisli Panoptika minilo že več kot 200 let in se vsaj v arhitekturnem smislu ni nikoli uresničil, je ideja o slednjem ostala prevladujoča metafora v diskurzu družbenega nadzora še danes. Za to ima največ zaslug ravno Foucault, ki je prvotni koncept prenovil, tako da sedaj slednji označuje naravo sodobnega družbenega nadzora. Panoptik se kot tak šteje tudi kot model, ki je sprožil prehod od tradicionalnega do modernega nadzora. To preoblikovanje nadzora pa sovpada z idealom sodobnega liberalizma, ki poudarja osebno svobodo, spoštovanje človekovih pravic, strmoglavljenje pripisanih (družbenih) vlog in avtonomijo (Kim 2004, 196). Foucault osvetljuje povezavo med Panoptikon in modernostjo s prelomnico med kazenskimi in disciplinskimi praksami (Lyon 1994, 62). Četudi je slednjemu pripisal nekaj pozitivnih vidikov, pa je kot temelji element prepoznal represijo, na kateri temelji moderni družbeni disciplinski nadzor (Kim 2004, 196).

Beseda Panoptikon v grščini pomeni πανοπτικός, pri čemer παν- pomeni vse in -οπτικός videnje (ULC Bentham Project 2014). Vseeno pa ima takšno »vse videnje« v sebi skrito zanko. Zaradi oblike zgradbe je bil zapornik viden s strani nadzornika, sam pa ni videl niti nadzornika, kot tudi ne drugih zapornikov. Tako je zapornik viden, on pa ne vidi, »je predmet

informacije, nikoli pa ni subjekt v komunikaciji.« Iz tega pa izhaja glavni učinek Panoptika, ki pri zaporniku povzroči zavestno in nenehno stanje vidnosti, ki pa zagotavlja samodejno delovanje oblasti, saj se doseže, da so učinki nadzora stalni, čeprav je njegova dejavnost diskontinuirana (Foucault 2004, 220–221). Takšna postavitve in vidnost, a obenem hkrati tudi nevidnost, je ključno zagotovilo za red.

Če so zaporniki obsojenci, ni nevarnosti, da bi prišlo do zarote, /.../ če so bolniki, ni nevarnosti za okužbo; če so norci, ni možnosti za nasilje med njimi; če so otroci ni prepisovanja /.../. Če so delavci, /.../ ni razvedril, ki bi upočasnjevala delo /.../. Gnečo, kompaktno množico, kraj mnogovrstnih menjav, individualnosti, ki se zlivajo, kolektiven učinek so opustili in vse to nadomestili z zbirko ločenih individualnosti (prav tam, 220).

Foucault je tako Panoptikon označil kot sistem discipliniranja, tehnologijo za nadzorovanje in nekakšen laboratorij oblasti. Saj slednji predstavlja način postavljanja teles v prostor, strukturo hierarhije, določa sredstva oblasti in vzvode poseganja (Trampuž 2002, 352).

Panoptik tako ni samo razdružil dvojico videti in biti viden, ampak je tudi pripomogel k avtomatizirani in dezindividualizirani oblasti, za katero je Bentham menil, da mora biti vidna in nepredvidljiva (Foucault 2004, 221–22). Kot novost pri takšni instituciji, ki zagotavlja popolni nadzor, je zagotovo odprava uporabe sile. Namesto fizične sile, rešetk, verig, ki so služili, kot zagotovilo za red, bi slednjega pri takšni arhitekturni postavitvi zagotavljala psihična negotovost, ki pa je ključni element discipline (Natsion 2001).

Kdor je podrejen polju vidnosti in to ve, sam prevzame prisile oblasti; spontano jih uporablja na samem sebi; vase vtisne oblastno razmerje, v katerem igra hkrati obe vlogi; postane načelo svoje lastne podvrženosti. Zato pa se lahko zunanja oblast otrese fizičnih bremen; teži k netelesnosti; čim bolj pa se približuje tej meji, tem bolj so njeni učinki stalni, globoki, doseženi enkrat za vselej, nenehno obnavljani: to je nenehna zmaga, ki preprečuje sleherno fizično soočanje in je vselej naprej dobljena (Foucault 2004, 222–23).

Ko oziroma če Panoptikon povečuje svojo vlogo, tega ne dela, ker bi s tem neposredno reševal ogroženo družbo, temveč to počne, da se poveča produkcija, razvije ekonomija, razširi izobrazba itd. Povedano drugače, to počne, da omogoči rast, brez da bi oblast napredek otežila s svojimi zahtevami in bremenami. Četudi se slednje zdi skorajda nemogoče, pa je trik Panoptika

ravno v tem, da produktivno izboljšanje oblasti zagotavlja tako, da se kontinuirano izvršuje v temeljih družbe vse do njenega najdrobnejšega delca, hkrati pa ne deluje v nenadnih, nasilnih, diskontinuiranih oblikah, ki so zavezane z izvrševanjem suverenosti. Panoptizem je tako splošno načelo nove »politične avtonomije«, katere predmet in cilj ni odnos suverenosti, temveč disciplinska razmerja (prav tam, 228–29). Se pravi, da če so v pred modernih družbah povečanje produkcije in ubogljivost zagotavljali s silo in prisilo, moderne družbe ubogljivost, ali če hočemo tudi pridnost, zagotavljajo tako, da ne stavijo več na silo, temveč na disciplino. Slednja pa se doseže tako, da smo nenehno podvrženi nadzoru, ki je lahko tudi prikrit, a nujno vseprisoten. In če vemo, da smo pod nenehnim nadzorom, ne vemo pa točno, kdaj nas opazujejo, nam naša podzavest narekuje, da smo neprestano ubogljivi in ne delujemo izven okvirov, ki nam jih je zastavila družba.

Foucault tako disciplini razdeli na dve vrsti, na eni strani pravi, da imamo disciplino - blocus, ki je zaprta ustanova, usmerjena k negativnim funkcijam, na drugi strani pa disciplino - mehanizem, katere funkcija je ravno izboljšanje izvrševanja oblasti (Foucault 2004, 229). Prva torej disciplinira posameznike, ki so zaprti v ustanove, kot je npr. zapor. Druga pa disciplino razširi iz zaprtih ustanov, saj na posameznike vpliva tudi izven njih (npr. v šolah, tovarnah itd.). Disciplina se je tako skozi čas razvijala do te mere, da je na koncu nadzoru podvržena celotna družba in ne le posameznik ali posamezna institucija. In ker je disciplina, ki jo Foucault označi za predpogoj nadzora, svoje mreže kot pajek prepletla po celotni družbi, Foucault govori o disciplinski družbi.

4.3 Disciplinarne družbe

Suverene družbe so disciplino izvajale v zaprtih institucijah, disciplinarne družbe pa so posameznika vedno bolj umeščale v zaprta okolja. Posameznik tako prehaja iz enega zaprtega okolja v drugega: najprej družina, nato šola, nato kasarna, zatem tovarna, tu in tam še bolnišnica, če tako nanese pa tudi zapor, ki predstavlja okolje zapiranja *ar excellence* (Deleuze in Negri 2002, 173). Discipline so tako vedno bolj določene tehnike, ki izdelujejo koristne individue. Ti individuumi pa niso več samo tisti posamezniki, ki so zaprti v določene institucije, ampak tudi vsi ostali, saj se disciplinski zavodi niso samo namnožili, ampak so začeli čedalje bolj izstopati iz zaprtih ustanov, se deinstitucionalizirali ter stopili pod okrilje državnih mehanizmov (Foucault 2004, 231).

Disciplinarna družba je torej družba, v kateri je družbena komanda zgrajena skozi razpršeno mrežo aparatov, ki proizvajajo in urejajo navade, običaje in produkcijske prakse. Za delovanje takšne družbe pa je potrebna ubogljivost, ki se zagotavlja skozi disciplinarne institucije, ki strukturirajo družbeno in predstavljajo logiko, ki ustreza »razumu« discipline (Negri in Hardt 2003, 32).

Vseeno pa discipline ne moremo enačiti z institucijo, ker so discipline v končni fazi tip oblasti, za katerega bi lahko rekli, da deluje tako, da ima vse pod nenehnim nadzorom pri tem pa si pomaga z različnimi tehnologijami, ustanovami, aparati in institucijami. Se pravi, da si takšna oblast za svoje uspešno delovanje pomaga z nenehnim nadzorom, ki na eni strani vse naredi vidno, po drugi strani pa je nujno, da sebe naredi nevidnega (Foucault 2004, 233–36). Disciplinarna oblast vlada tako, da s sankcioniranjem in predpisovanjem normalnega vedenja strukturira parametre ter omejitve misli in prakse (Negri in Hardt 2003, 31–2).

V celoti lahko potemtakem govorimo o oblikovanju disciplinske družbe v gibanju, ki teče od zaprtih disciplin, od nekakšne družbene »karantene« k neskončno posplošljivim mehanizmom »panoptizma«. Pa ne zato, ker bi disciplinska modalnost oblasti nadomestila vse druge, temveč zato ker se je infiltrirala med druge, jih včasih diskvalificirala, kljub temu pa jim rabila za posrednika, jih povezovala med seboj, jih podaljševala, zlasti pa omogočala, da so oblastni učinki segli do najdrobnejših in najoddaljenejših elementov (Foucault 2004, 236–37).

4.4 Družbe nadzora

Foucaulta torej štejejo za glavnega misleca disciplinarnih družb in njegove glavne tehnike - zapiranja. A je kot prvi tudi opozoril, da so disciplinarne družbe nekaj, kar ravnokar zapuščamo. Nove družbe, družbe nadzora, ne funkcionirajo več s pomočjo zapiranja, temveč s pomočjo nenehnega nadzora in hipne komunikacije (Deleuze in Negri 2002, 171).

Oblast je torej v disciplinarnih družbah nadzorovala slehernega posameznika kot individuuma, kaj kmalu pa je odkrila, da lahko svoj nadzor razširi še na celotno populacijo. Foucault pravi, da je bilo kaj takšnega nujno, saj četudi je disciplinska oblast zagotavljala produktivne storitve posameznikov, v smislu, da je dobila dostop do teles posameznikov, do njegovih dejanj, nagnjen in načinov vsakdanjega obnašanja, je v ospredje vedno bolj silila populacija (Foucault 2008, 16).

Nova tehnologija oblasti, ki je stopala v ospredje, pa disciplinarne tehnike ni izključila, ampak jo je zgolj zaobsegla in deloma spremenila in jo izkoristila do te mere, da se je vanjo lahko na nek način vsadila in se z njeno pomočjo tudi utrdila. Disciplina se torej naslavlja na telo, na življenje ljudi, nova tehnologija oblasti pa se naslavlja na množico ljudi, toda ne, kolikor so ti ljudje zavedeni na telesa, temveč nasprotno, kolikor ta tehnologija oblikuje neko globalno množico, ki jo zadevajo skupni procesi, značilni za življenja (Foucault 2003, 153–4). Torej jo lahko označimo, kot stopnjevanje in posploševanje normalizacijskih aparatov disciplinarnosti (Negri in Hardt 2003, 32).

Discipline so imele dejansko opraviti s posameznikom in njegovim telesom. Tisto s čimer imamo opravka v novi tehnologiji oblasti, pa ni natanko družba /.../; še manj je to posameznik - telo. Gre za novo telo: multipno telo s številnimi glavami, če že ne z neskončno mnogimi, pa vsaj s tolikimi, da jih ni nujno mogoče prešteti. To je pojem 'populacije' (Foucault 2003, 156).

Ta nova paradigma oblasti ima torej biopolitično naravo. Biooblast je torej oblika oblasti, ki ureja družbeno življenje iz njegove notranjosti. Učinkovito komando nad celotnim življenjem populacije pa lahko doseže šele takrat, ko postane vitalna funkcija, ki jo vsak posameznik prostovoljno sprejme in reaktivira. Oblast torej stavi na produkcijo in reprodukcijo življenja, takšen biopolitični kontekst pa je za svojega zmožna sprejeti samo družba nadzora, saj v nasprotju z disciplino, tu kontrola svoje nestalne mreže širi daleč onstran strukturiranih mest družbenih institucij (Negri in Hardt 2003, 32).

Tako nimamo več opravka samo z disciplino, ampak tudi z regulacijo, ki se ne priključi na posamezno telo, kot to stori prva. Ampak s pomočjo globalnih mehanizmov deluje tako, da je doseženo globalno stanje ravnovesja. Gre torej za to, da regulacija upošteva življenje, biološke procese človeka, kot vrste, ki ga ne samo disciplinira, temveč tudi regulira (Foucault 2003, 156–57). V disciplinarnih družbah nismo prenehali začenjati (od šole pa vse do tovarne), v družbah nadzora pa nikoli ničesar ne končamo – podjetje, izobrazba, usluga so metastabilna in soobstoječa stanja (Deleuze in Negri 2002, 175).

Nadzor se je torej skozi čas širil do te mere, da je na koncu zaobjel tako posameznika, kot tudi celotno populacijo. Ni se več izvajal samo v institucijah, temveč tudi izven njih. Zamenjal je tehnike delovanja in tudi same kazni, ki več niso temeljile toliko na fizični bolečini, ampak so stavile na človekovo psiho. Nadzorovan torej ni bil več samo posameznik v smislu njegovega individualnega delovanja, ampak je bilo nadzorovano tudi njegovo dejanje, ki je vplivalo na

celotno populacijo. Nadzorovalo se je torej tudi rojstvo in smrt, bolezni in spolnost itd. Nove, sodobne tehnologije pa so nadzoru pripomogle, da je ta postal še bolj neviden in resnično vseprisoten. V zadnjih nekaj letih pa smo lahko pričali tudi številnim pravnim spremembam, ki so z zmanjševanjem pravice do zasebnosti, povečale moč družbenega nadzora (Negri in Hardt 2005, 198).

5 Zasebnost

Družbeni nadzor je tako začel posegati v našo zasebnost, ki jo štejemo za eno temeljnih človekovih pravic. S takšnim vdiranjem v zasebnost, pa nam to pravico ne samo krši, ampak jo nenazadnje tudi krči ter briše mejo med zasebnim in javnim, v prid slednjega. Zato je pomembno, da se preden pogledamo, kakšne so sodobne tehnologije nadzora, seznanimo s tem, kje je meja med zasebnim in javnim. In v končni fazi, kaj sploh je *zasebnost*?

Če bi vprašali sto ljudi, kaj smatra kot zasebnost, bi najverjetneje dobili sto (vsaj delno) različnih odgovorov. In ker ima vsak od nas drugačno predstavbo, kaj mu zasebnost pomeni in kako bi jo definirali, je razumljivo, da ne obstaja nič takšnega, čemur bi lahko rekli univerzalna definicija zasebnosti. To, da ni neke splošno sprejete definicije, je po eni strani dobro, a ima kot tudi vse ostale stvari, svoje slabosti. V primeru, da bi bila zasebnost preveč natančno definirana, bi se ta lahko izkazala za preozko ali preveč ohlapno. Oboje pa bi vodilo v ponovno ali še večjo kršitev zasebnosti. Dojemanje zasebnosti je namreč odvisno od družbenega konteksta, v določenem družbenem kontekstu bi lahko zasebno opredelili samo kot biti sam, spet v drugem pa kot svobodo, ne zmanipulirano odločanju o vsakodnevnih stvareh.

Louis Brandeis je leta 1928 zasebnost opredelil, kot »pravico biti sam« (Brandeis v Kasper 2007, 167). Zasebnost je torej pomembna, ker ščiti svobodo posameznika, tako da postavlja nekakšne meje med posameznikom in drugimi. Te meje pa imajo dve funkciji, po eni strani preprečujejo, da bi informacije o posamezniku odtekale k drugim, po drugi strani pa posameznika ščitijo pred zunanjimi vplivi. Četudi za tradicionalnega nasprotnika zasebnosti večinoma velja država, pa je danes poglavitni akter, ki vdira v našo zasebnost družba. Zato ima država ambivalentno vlogo, saj posega v zasebnost posameznikov, a hkrati istega posameznika varuje pred vplivi družbe (Kovačič 2006, 11–2). Podobno dvojno vlogo pri zaščiti zasebnosti, pa ima tudi tehnologija, ki državi omogoča, da poveča svoj nadzor, a ji hkrati omogoča tudi, da poveča zaščito posameznikove zasebnosti. Problem pri tehnologiji pa

je, da njene sposobnosti, s katerimi se povečuje nadzor, niso samo v rokah države, ampak tudi v rokah družbe. Pa četudi bi bile samo v rokah države, ali bi sploh imeli zagotovilo, da država tehnologijo uporablja samo zato, da bi zaščitila posameznika in njegovo pravico do zasebnosti?

5.1 Zasebnost v predmoderni

Zasebnost, ki je tako izmuzljiv pojem, se je v obliki pravice in vrednote, začela oblikovati šele v obdobju razsvetljenstva (prav tam, 13). Seveda so zasebnost poznali že veliko prej, o njej so govorili celo že v stari Grčiji, vendar je bil takrat njen pomen popolnoma drugačen. V grških polisih so kot privatno/zasebno smatrali kot prostor gospodinjstva/gospodarstva, medtem ko so javno postavili na polje političnega (Arendt 1996, 30). Podobno predstavo imamo tudi danes. Sicer je res, da se je koncept tako gospodinjstva/gospodarstva, kot tudi političnega v tem času spremenil, vendar na splošno vseeno lahko trdimo, da je javno tisto, kar ne spada v naše gospodinjstvo. Oziroma, povedano drugače, zasebno je tisto, kar je za zaprtimi vrati našega doma. Ključna razlika torej ni v tem, kje je sfera zasebnega in kje sfera javnega, temveč v tem, kje smo svobodni. Če danes trdimo, da imamo svobodo v zasebni sferi, oziroma nam jo ta sploh zagotavlja, pa je bilo polje svobode v stari Grčiji prostor polisa.

Prostor polis je bil, cesarstvo svobode, sfera gospodinjstva pa je bila zaznamovana s tem, da so življenje v njem narekovale predvsem človeške potrebe in življenjske nujnosti. In če je razmerje med obema področjema sploh obstajalo, »potem je seveda veljalo, da je obvladovanje življenjskih nujnosti v gospodinjstvu/gospodarstvu pogoj za svobodo v polis« (prav tam, 32–3).

Nastanek krščanstva je razumevanje zasebne sfere obrnil v drugo smer. »Ena od pomembnih značilnosti tega časa je bila, da so vse človeške dejavnosti in vsi vsakdanji, posvetni dogodki potekali v okviru privatnega gospodinjstva/gospodarstva, tako da posvetno – javnega področja v pravem pomenu sploh ni bilo« (prav tam, 36). Krščanstvo je od vernikov zahtevalo, da ogledajo v lastno notranjost, kar je omogočilo nastajanje individualnosti in s tem nastanek zasebne sfere, kot polje svobode (Kovačič 2006, 14).

5.2 Zasebnost v moderni

Dokončen preobrat v razumevanju zasebne sfere pa se je zgodil v razsvetljenstvu oziroma z nastankom kapitalizma (prav tako). Arendtova (1996, 40) pravi, da je takrat nastal prostor

družbenega, ki je dejavnosti gospodinjstva/gospodarstva pomaknil iz domače teme v popolno luč javnega političnega področja. S tem se ni zabrisala samo stara ločnica med privatnimi in javnimi zadevami, temveč se je popolnoma spremenil tudi njun smisel in pomen.

Prvi opaznejši prelom v odnosu med zasebno in javno sfero je torej nastal sočasno z zgodnjim kapitalizmom, saj so ukrepi javne oblasti, prizadeli široke sloje mestnega prebivalstva v njihovi vsakdanji eksistenci, saj so prej zgolj zasebni interesi postali javni. Meščanska javnost se je tako postavila nasproti lastni oblasti, od katere je želela urejanje svojih zasebnih interesov (Habermas v Kovačič 2006, 14). Takšen proces pa je za zasebno sfero postal dvorezen, saj je politika s tem postala nekaj, kar je potrebno za družbeno blaginjo, vmešavanje oblasti v zasebne zadeve z namenom zagotavljanja javnega dobrega pa potrebno in celo zaželeno (Kovačič 2006, 14).

Polje svobode se je tako začelo pomikati proti zasebni sferi, slednja pa se je začela členiti še znotraj sebe. Tako se je zasebnost razdelila na dva dela, na ekonomski del, ki se je začel pomikati v družbeno sfero in na sfero intimnega (Habermas v Kovačič 2006, 15). In ker se je del zasebnega vedno bolj pomikal na področje javnega ter nenazadnje dokončno stopil iz zasebne sfere je na področju javnega prišlo do nove socialne funkcije. Oblikovala se je torej »repolitizirana socialna sfera, v kateri so se javne in družbene institucije združile v eno samo funkcijsko skupnost, ki je ni bilo mogoče več definirati po kriterijih javnega in zasebnega« (Habermas v Kovačič 2006, 16).

Ta socialna sfera posamezniku ni odvzela samo del zasebnosti, ampak mu je odvzela pomemben del zasebnosti. Kar na enkrat je posameznik postal nadziran v tudi pri vzgoji otrok ter drugih pomembnih vidikih življenja, ki so bili prej izključno v rokah posameznika.

5.3 Zasebnost kot pravica

Začetki zakonodaje, ki ščitijo zasebnost kot pravico segajo že v leto 1361, ko je v Angliji zakon *Justices of the Peace Act* predvideval kazni za tiste, »ki so skrivaj opazovali druge posameznike ali jim prisluškovali« (Kovačič 2006, 49). Zasebnost kot pravica, kot jo poznamo danes, pa se je v večji meri začela razvijati in uveljavljati, šele v zadnjih nekaj desetletjih. K temu so pripomogle družbene spremembe, veliko zaslugo pa ima tudi članek *The Right to Privacy*, ki sta ga leta 1890 napisala Samuel D. Warren in Louis D. Brandeis. V besedilu sta zasebnost opredelila kot del t. i. naravnega prava, zato velja za neodtujljivo, sveto pravico posameznika. Izpostavila sta tudi dejstvo, da je pravico do zasebnosti pomembno

občasno ponovno definirati, saj se njen obseg spreminja, zaradi novih tehnologij nadzora, ki vanjo posegajo (Bailey 2004, 118).

Danes je zasebnost kot pravica utemeljena ne samo na državni ravni, v ustavah in drugih uradnih listinah, temveč zavzema posebno mesto tudi pri številnih mednarodnih organizacijah, ki so pravico do zasebnosti opredelile v mnogih deklaracijah. Pravica do zasebnosti je bila zapisana tudi leta 1948 v Splošni deklaraciji človekovih pravic, kjer je v 12. členu napisano: »Nikogar se ne sme nadlegovati s samovoljnim vmešavanjem v njegovo zasebno življenje, v njegovo družino, v njegovo stanovanje ali njegovo dopisovanje in tudi ne z napadi na njegovo čast in ugled. Vsakdo ima pravico do zakonskega varstva pred takšnim vmešavanjem ali takšnimi napadi«. Podobno opredelitev zasebnosti najdemo tudi v Evropski konvenciji o človekovih pravicah, ki je nastala dve leti kasneje. V 8. členu, ki govori o pravici do spoštovanja zasebnega in družinskega življenja, je zapisano:

Vsakdo ima pravico do spoštovanja njegovega zasebnega in družinskega življenja, doma in dopisovanja. Javna oblast se ne sme vmešavati v izvrševanje te pravice, razen, če je to določeno z zakonom in nujno v demokratični družbi zaradi državne varnosti, javne varnosti ali ekonomske blaginje države, zato, da se prepreči nered ali kaznivo dejanje, da se zavaruje zdravje ali morala, ali da se zavarujejo pravice in svoboščine drugih ljudi.

V zadnjih treh desetletjih pa je poraslo tudi število neprofitnih zasebnih organizacij, katerih cilj je zaščita zasebnosti v informacijski dobi. Ena izmed takšnih je tudi *Electronic Privacy Information Center* (EPIC), katere cilj je »zaščita zasebnosti, svobode izražanja, demokratičnih vrednot«. Zasebnost opredelijo kot fundamentalno človekovo pravico, saj služi tudi kot podpora človeškega dostojanstva in drugih vrednot, kot sta svoboda združevanja in govora. Zato je zasebnost postala eno najpomembnejših pravic v moderni dobi (Electronic Privacy Information Center 2014).

Takšno občasno ponovno definiranje, kot sta ga predlagala Warren in Brandeis, je v današnjem času obvezno, saj se ne spreminja samo obseg zasebnosti, temveč se ob bliskovitem širjenju tehnologij nadzora v zasebnost posega na bolj prefinjene načine, ki pa v »zastarelih« definicijah niso zaobjeti. Vseeno ponovno definiranje, ne zagotovi, da pravica do zasebnosti ne bo kršena, saj obstaja veliko načinov, s katerimi se lahko posega v zasebnost in se obenem izogne roki pravice. Ker ne obstaja nič takšnega, kot je univerzalna definicija

zasebnosti, nas v končni fazi ne more presenečati, da ne obstaja nič takšnega, kar bi lahko popolnoma obvarovalo našo zasebnost.

5.4 Iluzija zasebnosti

V imenu zasebnosti so na primer utemeljene tudi pravice ženske do zakonitega splava, saj naj bi bile takšne odločitve zunaj javne domene in s tem zunaj vladnega nadzora. Sile proti splavu pa delajo proti tej zasebnosti. Takšni napadi proti zasebnemu so se eksponentno povečali tudi z vojno proti terorizmu. Z drugimi besedami, v družbenem ostaja težnja, da bi vse postalo javno in se s tem odprlo za vladni nadzor, medtem pa v ekonomskem naj vse postane zasebno in podrejeno lastninskim pravicam (Negri in Hardt 2005, 198).

Po eni strani je danes zasebnost zapisana kot pravica v številnih mednarodnih deklaracijah, po drugi strani pa nam je zasebnost tudi najbolj kršena. Številnih kršitev se zavedamo ali ne, ali pa se jih nočemo zavedati. Je že res, da je država svoje nadzore okrepila in povečala, vendar smo tudi sami svoje zasebno pripravljeno prostovoljno izpostavljeni iz dneva v dan bolj, ne samo državi, ampak tudi družbi, ki ima pri nadzoru zagotovo vsaj enako, če ne celo večjo vlogo kot država.

Družbena omrežja, katerih priljubljenost je v zadnjem času na vrhuncu, so kot prikladna za to, da se nam posega v zasebnost. Večina uporabnikov takšnih omrežij se dnevno izpostavlja in razgalja pred celim svetom, brez da bi pri tem pomislili na posledice. S takšnimi dejani pa dajemo prosto pot družbi, da nas nadzira, pa naj si bo to samo v smislu spremljanja našega življenja ali pa v smislu, da naše življenje usmerja. Družba lahko popolnoma vsiljuje svoje mnenje in zmanipulira odločitve posameznika, saj ne glede na to, kako se trudimo biti edinstveni, mnenje drugih šteje.

Nadzor pa se ne konča samo pri družbi in državi, temveč se nadaljuje tudi s strani korporacij, ki imajo zaradi velikega kapitala za poseganje v našo zasebnost, še večjo možnost. Če se dotaknemo samo številnih večjih trgovskih verig, ki nam ponujajo takšne in drugačne kartice ugodnosti, zvestobe in tako naprej, se lahko upravičeno vprašamo, kakšen je sploh cilj takšnih kartic? Kapitalistom pri takšni iznajdbi zagotovo ni bila prva misel potrošnikovo zadovoljstvo, ampak je slednje nastalo zgolj kot posledica prvotnega namena, ki pa je bil nadzor. S številnimi karticami, ki nam ponujajo številne popuste na določne artikle, trgovci dejansko ne počno nič drugega, kot pa da usmerjajo naše življenje. Kasper (2007, 183) pravi, da dokler bodo organizacije delovale po principu minimalnega tveganja in maksimiranja

dobička, tako dolgo bodo uporabljale informacije o ljudeh, s katerimi jih bodo tudi nadzorovale.

In če se nadzor nad posameznikom izvaja praktično od vseh in vsakogar, ali smo potem sploh deležni kakšne zasebnosti? Ali slednja danes ostaja zgolj kot nekakšna iluzija, nedosegljiv ideal? Zasebnost zagotovo ni več tako obširna, saj se je skrčila na minimum, kljub temu pa bi bilo nesmiselno govoriti, da smo popolnoma izgubili zasebnost. Vendar je slednja, kot pravi Schwartz (v Kasper 2007, 179) postala objekt izmenjave, postala je torej blago, ki se lahko kupi ali proda, a vse za pravo ceno. Zatorej zasebnost obstaja zgolj možnost za tiste, ki si jo lahko privoščijo, a je cena zanjo vse višja (Kovačič 2006, 13). Zasebnost je tako v pozitivni korelaciji z bogastvom in razkošjem (Kasper 2007, 179). In če je zasebnost res naprodaj, potem to ni več pravica, ampak zgolj nekaj, kar si lahko privoščimo, če imamo ustrezen kapital. Bereano (v Shapiro 1999, 163) pravi, da je to približno enako »/.../ kot če bi ljudi prosili, da plačajo za svobodo govora ali veroizpovedi«.

6 Big Brother

V času druge svetovne vojne, ko so bili totalitarni režimi na vrhuncu, je George Orwell napisal svoj znani roman *Nineteen eighty-four*. Knjiga pripoveduje zgodbo o totalitarni vladi, ki svoja pravila uporablja za popolni nadzor nad prebivalstvom z namenom, da ostane na oblasti (Bailey 2004, 140). O nekakšnem Velikem bratu, ki vse vidi in vse sliši, sam pa ostaja neviden. Kljub temu, da je omenjeno delo fikcija, pa so ideje napisane v knjigi bolj kot kadar koli prej aktualne danes.

Knjiga pripoveduje zgodbo o totalitarni vladi, ki svoja pravila uporablja za popolni nadzor nad prebivalstvom z namenom, da ostane na oblasti (Bailey 2004, 140). Roman tako pripoveduje in obenem svari pred grozno realnostjo, v kateri sta zasebnost in osebna svoboda v celoti omejeni s strani države (Bentwich 2012, 49). Orwell si takrat zagotovo ni predstavljal, kako hitro bo nadzor dobil globalno razsežnost (Lyon 1994, 58), a zgodilo se je ravno to. Ni presenetljivo, da se delo, ki govori o tehnologiji, ki je potrebna za družbeni nadzor in posledično za izgubo zasebnosti, zlahka prevede v jezik mikroelektronike in informacijske tehnologije. Tako sta že v začetku 1970 računalniška navdušenca James Martin in Adrian Norman ugotovila, da so Orwellove zamisli uresničljive (prav tam, 57–9). Tema, kot je vsesplošni družbeni nadzor pa je pritegnila pozornost tudi številnih politologov. Theodore Lowi je tako svaril, da bo scenarij iz knjige najbolj verjetni izid, če se ne bo

pozornost namenila tudi informacijski revoluciji (Lowi v Lyon 1994, 57). In če se informacijska tehnologija razvija eksponentno glede na čas, potem bi lahko trdili tudi, da po isti poti stopa tudi nadzor in nadzorovanje. Nobena družba v preteklosti ni bila po tolikšnim vplivom nadzora, kot je današnja globalna družba.

Orwellovo opozorilo o potencialni omejitvi individualnih svoboščin in zasebnosti sestoji iz dveh vidikov. Prvi vidik je prikaz političnega scenarija, kjer ima družbeni nadzor velik vpliv tudi v liberalno-demokracijskih državah in ne le v totalitarnih ali namišljenih državah (Bentwich 2012, 49). Takšno vizijo o Big Brotherju ima tudi Simson Garginkel, ki pravi, da si z »/.../ lahko predstavljamo družbo, v kateri ima policija pravico, da vdre v kateri koli dom ali sobo, v katerem koli času« oziroma povedano z drugimi besedami družbo, v kateri nadzor nima omejitve, saj se pred njim nikjer ne moremo skriti in pred njim nikjer nismo varni (Sykes v Bailey 2004, 139). Taka družba potem z lahko omejuje osebne odločitve, kot so, kako vzgajati svojega otroka ali kaj bomo prebrali v zasebnosti našega doma (prav tako). Ta politični scenarij uporablja za vsesplošni družbeni nadzor lažni izgovor *varnosti*, da s tem opraviči potencialne kršitve zasebnosti in svoboščine državljanov (Bentwich 2012, 49). Kot primer, da se je slednji scenarij dejansko uresničil, lahko navedemo tudi spremembe na letališčih po 11. septembru. Ne samo Združene države Amerike, spremembam smo bili priča skoraj da po celem svetu. Ustanavljale so se nove institucije, pisali so se novi zakoni in mednarodni sporazumi, vse samo zaradi varnosti. Če pogledamo samo eno izmed mnogih organizacij, ki je bila ustanovljena kmalu po napadu - *Transportation Security Administration*, vidimo da je poslanstvo organizacije »zaščita državnega transportnega sistema in s tem zagotovitev svobodnega gibanja ljudi in storitev« (Transportation Security Administration 2014). Pa je temu res tako? So številne organizacije, ki so bile ustanovljene pred in po 11. septembru, ustanovljene res samo zaradi varnosti in zagotavljanja svobodnega gibanja? Ne moremo zanikati, da imamo omogočeno svobodo gibanja, toda za kakšno ceno? Po spremembah, ki so se zgodile na letališčih, je sicer med potniki na začetku vladalo nekakšno neodobravanje in nezadovoljstvo, toda kaj kmalu smo spremembe sprejeli z odprtimi rokami. Ampak ali ni drugačne poti, se moramo za ceno varnosti res odpovedati delu svobode in sprejeti še več nadzora?

Drugi vidik Orwellovega opozorila pa se kaže skozi prikazovanje namenskega pretiranega potencialnega »končnega cilja« kršitev individualnih svoboščin in zasebnosti. Takšne kršitve namreč izkoreninjajo kakršnekoli pomenljive svobodne misli, preko izbrisa temeljnih liberalnih konceptov, kot sta nenazadnje tudi zasebnost in svoboda (Pyle v Bentwich 2012,

49). Drugi vidik torej služi kot neka dodatna okrepitev prvega vidika, saj je izkoreninjanje pomenljivih sodobnih misli del Orwellovega opozorila glede kršitev zasebnosti pot pretvezo potrebe po varnosti (Bentwich 2012, 49).

Od vseh tako imenovanih groženj zasebnosti, se torej nobena ne zdi tako zlovešča kot Big Brother. Težko je najti zgodbo o zasebnosti, ki ne omenja Big Brotherja, ki se pripravljen skriva v senci, da izkoristi naše civilne svoboščine (Bailey 2004, 139). Da ima Orwellov Big Brother še danes takšno težo, niti ne preseneča, saj slednji imel dve pomembni značilnosti. Bil je neviden in vseprisoten in prav takšen je bil tudi Benthamov Panoptikon, katera ideja se je porodila pred dvema stoletjema.

6.1 Informacijska tehnologija

Živimo v času, ko nas kamorkoli pogledamo, obdaja tehnologija. Brez telefona si skorajda ne moremo več predstavljati življenja. Računalnik in internet ne uporabljamo samo za službo, šolo in tako dalje, ampak nam predstavljata tudi vir zabave in način, kako najpogosteje preganjamo dolgčas. Globalizacija in internet nam omogočata, da imamo ves svet na dlani, 24 ur na dan, 7 dni v tednu. Prav je, da stopamo v korak s časom, kjer se tehnologija razvija in širi s svetlobno hitrostjo, vendar je pomembno tudi to, da se zavedamo, da so tehnologije, kot medalje, ki imajo dve plati in ena izmed njih je (lahko tudi) negativna. Današnja družba je tako iz moderne družbe nadzora prešla v informacijsko družbo, za katero velja *hiper* nadzor.

Družbe, ki bi vztrajala pri politiki »inter-njet«, danes skoraj da več ni. Takšno politiko je izvajala Sovjetska zveza in vsi vemo, kako se je ta zgodba končala. Danes družbe tako predstavljajo pravo nasprotje Sovjetski zvezi, saj vse pogosteje in vse bolj informacijsko tehnologijo izdatno zapregajo v sisteme nadzorovanja, tako na regionalnem, kot tudi na globalnem obsegu. Kot opravičilo za vdiranje v človekovo zasebnost, je zagotovo vsesplošen strah pred terorizmom. Vzorec se iz politike širi v trgovino, šolstvo, zdravstvo, zabavno industrijo in tako dalje. A tudi tu se zgodovina lahko ponavlja. Ravno »ruska carska oblast je stavila na industrijski iznajdbi železnice in telegrafa, da bi vzpostavila popoln nadzor nad velikansko državo. Lenin je funkcioniranje obojega obrnil v nasprotno smer« (Pivec 2004, 4).

Mnogi gledajo na današnjo informacijsko industrijo, ki je sestavljena iz javnih, kot tudi zasebnih subjektov, kot na eno izmed najpomembnejših sil, ki stopnjuje družbeni nadzor (Kasper 2007, 182). Do podobnega zaključka je prišel tudi James Rule (v Kasper 2007, 183),

ki pravi, da je moderni informacijski sistem neposredno odgovoren za povečanje nadzora nad ljudmi.

Računalniki so nastali ravno z namenom nadzorovanja, zato je iluzorno zanašanje na to, da je informacijska tehnologija, ki nadzor še povečuje, v pravičnih rokah. Pivec (2004, 5) pravi, da je zanašanje na to podobno, kot če bi od »Hipokratove prisega pričakovali enakomerno medicinsko oskrbo za vse ljudi«.

6.2 Piškotek? Ne, hvala

Načinov, kako nas nadzorujejo preko računalnika in interneta je veliko. Mnogi izmed njih kot so na primer računalniški virusi, črvi in podobno, služijo zgolj za nezakonito pridobivanje podatkov, ki so shranjeni na računalniku. Vendar naše delovanje na internetu ne nadzorujejo samo na nelegalen način s pomočjo virusov, preko interneta nas lahko nadzoruje tudi družba. Produktivni trg zasebnih informacij in podatkov dopušča, da vsak najde informacijo o drugih samo s tem da brska po internetu (Shapiro 1999, 158). In če to lahko počne družba, je popolnoma jasno, da to lahko počne tudi država. Vseeno pa nam država po eni strani vdira v našo zasebnost, po drugi strani pa nam jo pomaga tudi ohraniti, ali pa nas vsaj opozoriti na to, da se nam zasebnost krši.

Kot enega izmed takšnih primerov lahko navedemo piškotke. Piškotki, ki so dejansko majhne datoteke, ki se shranjujejo na računalniku, medtem ko uporabnik brska po spletu. Piškotkov je več vrst, in sicer sejni piškotki, trajni piškotki in piškotki drugih. Med najbolj škodljive spadajo slednji, saj beležijo naše aktivnosti na internetu in te pridobljene podatke prodajajo naprej (Web Cookies Scanner 2014). S pomočjo piškotkov si spletne strani »zapomnijo uporabnikove nastavitve, navade, iskane termine, brskalnik, trenutno ločljivost ekrana ... Seznam je dolg. Pripelje lahko tudi do nezaželenih, zasebnih in intimnih področij posameznikovega življenja« (RTVSLO 2013). Ker se veliko teh podatkov pridobiva brez zavedanja in privoljenja posameznikov, je Evropska Unija sprejela direktivo, ki od podjetij zahteva, da potrošnike seznanijo o uporabi piškotkov ter tudi o tem, katere podatke bodo s pomočjo piškotkov zbrali, potrošnikom pa omogoča, da se sami odločijo, če bodo v uporabo piškotkov privolili ali ne (EU Cookie Directive 2014). Slovenija je to spremembo zapisala v Zakon o elektronskih komunikacijah (ZEKom-1), v veljavo pa je stopil 15. junija 2013.

Se pravi, da nam država v tem primeru omogoča, da se upremo nezaželenemu nadzoru, kar pa seveda ne pomeni, da je slednji s tem izginil. Veliko posameznikov uporabo piškotkov

omogoča še naprej, brez da bi se sploh pozanimali, kaj piškotki sploh so in kakšen je njihov namen. Pa tudi tisti, ki uporabo piškotkov zavrnejo, nimajo popolnega zagotovila, da jih podjetja ne uporabljajo več.

6.2 Skrita kamera

Video nadzor zagotovo sodi med najpogostejše oblike nadzora. Po navadi je video nadzor v rokah države in korporacij, v zadnjem času pa je videonadzor postal priljubljen tudi med posamezniki, ki se iz takšnih ali drugačnih vzrokov odločijo za uporabo kamer. Najpogostejši vzrok, da se posamezniki odločijo za takšen nadzor, je seveda varnost, zagotovo pa to ni edini razlog. Posamezniki, ki se odločijo za kamere pred in v hiši, tako nadzorujejo sebe in svoje imetje ter tudi vse druge, ki pridejo v vidni kot kamere.

Zdi se, da zaradi takšnega ogromnega porasta *videokamer* (CCTV) Panoptikon ni več samo koncept za zapor, ampak je postal realnost. Že samo v kitajski četrti v Manhattnu so od leta 1998 zabeležili povečanje »varnostnih« kamer iz 13 na 600. Velika Britanija ima v lasti 20 odstotkov svetovnih CCTV kamer, ki spremljajo promet, potrošnike in ljudi, ki se sprehajajo po ulici. Ljudje so tako v Veliki Britaniji, vsak dan ujeti na kamero 300 krat na dan. Orwell bi zagotovo bil ponosen, a obenem tudi zgrožen, ko bi ugotovil, da je njegova vizija tako hitro postala resničnost (Angell in Keitzmann 2010, 135).

Za povečanje število CCTV kamer je najbolj prikladen izgovor terorizem in varnost. Prihodki industrije, ki se ukvarja z kamerami za nadzor leta 1990 znašali 282 milijona dolarjev, do leta 2005 pa so narasli na 1,63 bilijona dolarjev (Wong v Bailey 2004, 75). Po terorističnem napadu 9/11 je število kamer na tem področju naraslo za 40 procentov (Amato v Bailey 2004, 75). Da ima policija neomejeni dostop do vseh kamer, je priznal tudi šef policije v Washingtonu Charles Ramsey (Slose Watch v Kasper 2007, 169).

Za videonadzor bi torej lahko rekli, da je ena izmed tehnologij nadzora, pri kateri dejansko glavno vlogo igrata država in kapital, bolj stransko vlogo pa zavzema družba. Stalen nadzor na javnih mestih pa ne vdira le v zasebnost ljudi, ampak deluje tako, da zmanjšuje pričakovanja glede zasebnosti in s tem tudi, v kolikšni meri je zasebnost pravno zaščiten (Smithsimon v Kasper 2007, 183).

6.3 Nadzor telefonije

Najpogostejši in najstarejši nadzor telefonije je prisluškovanje. Takšnega nadzora se v največji meri poslužuje država. In če je včasih država velikokrat pri tem naletela na oviro (pa ne birokratsko), ji je danes tehnologija to poenostavila, saj imajo danes že vse nove telefonske centrale že vgrajene tehnične možnosti za prisluškovanje. Ključni dogodki, ki so nadzor telefonije povečali, so bili širitev in približevanje telekomunikacijskih tehnologij družbi, razvoj shranjevanja podatkov in predelovalnih zmogljivosti ter diverzifikacija telekomunikacijskih trgov (Murakami Wood 2006, 17).

Da je prisluškovanje še vedno ena izmed najbolj priljubljenih tehnologijah nadzora, je pokazala tudi nedavna afera, v kateri je Ameriška agencija za nacionalno varnost (NSA) prisluškovala telefonom okoli 35 svetovnih voditeljev (Mladina 2013). Seveda takšno prisluškovanje ni osamljen primer in Amerika ni edina, ki takšen nadzor tudi izvaja. Toda če ostanemo pri tem primeru, vidimo da je NSA prisluškovala tudi državam zaveznicam, med drugim tudi Angeli Merkel. To je zagotovo veliko presenečenje, saj če smo do sedaj verjeli, da se države takšnega nadzora lotevajo res samo, ko gre za vprašanje varnosti, je to pričakovanje, takšna afera zagotovo zavrгла.

Neupravičeno prisluškovanje in zvočno snemanje je v Sloveniji zakonsko prepovedano v kazenskem zakoniku. Problem pa je, da ta zakon ne vsebuje tudi prepovedi o prodaji tehnologije, ki prisluškovanje omogoča slehernemu posamezniku. Eno izmed podjetij, ki nam omogoča nakup takšne opreme je *spysshop*, kjer si lahko za pičlih 80 evrov kupimo opremo za prisluškovanje (Spyshop 2014).

Vseeno pa prisluškovanje ni edini način nadzorovanja telefonije. V zadnjem času se je drastično povečalo tudi spremljanje posameznikove lokacije s pomočjo telefona. Lokacija mobilne naprave se preprosto ugotovi tako, da se signal pošilja številnim baznim postajam, ki podatke shranjujejo za kasnejšo rabo (Murakami Wood 2006, 17). Evropska unija je takšno hrambo telekomunikacijskih podatkov zagotovila s posebno direktivo, katero je tudi Slovenija pred leti prenesla v svojo zakonodajo in se pri tem odločila za eno najdaljših trajanj shranjevanja (Ropret 2014).

Kmalu pa je Sodišče Evropske unije ugotovilo, da takšno shranjevanje podatkov hudo posega v temeljno pravico do spoštovanja zasebnega življenja in do varstva osebnih podatkov. Tako je direktivo Evropskega parlamenta in Sveta o hrambi podatkov, pridobljenih obdelanih v

zvezi z zagotavljanjem javno dostopnih elektronskih komunikacijskih storitev ali javnih komunikacijskih razglasilo za neveljavno (Sodišče Evropske unije 2014).

Zadnje čase pa se s porastom družbenih omrežij pojavlja tudi nova oblika nadziranja posameznikove lokacije. Vendar se slednja od prve razlikuje po tem, da se pri tej obliki, posameznik sam odloči, da bo svojo trenutno lokacijo delil s svetom. To so seveda s pridom izkoristila številna podjetja, ki so množično začela izdelovati aplikacije, s katerimi beležimo svojo trenutno lokacijo. Tako imamo danes aplikacije, s katerimi lahko beležimo svoj napredek pri rekreaciji, ali pa aplikacije, ki omogočajo, da preprosto označimo, kje pijemo kavo. V zadnjem času pa so se pojavile tudi aplikacije, ki nas opozorijo, kdaj se nam približujejo »prijatelji« iz družbenih omrežij, takšne aplikacije nam torej ponujajo dve možnosti, ali se z njimi srečamo, ali pa se jih izogibamo v velikem loku (Dnevnik 2014). Porast takšnih aplikacij se je začel z množičnim razvojem družbenih omrežij, ki smo jih z odprtimi rokami sprejeli za svoje.

6.4 Big Brother v vesolju

Ena izmed najbolj prefinjenih in verjetno tudi najdražjih tehnologij zasebnosti je zagotovo satelitski nadzor. Države so takšni nadzor največkrat uporabljale zaradi potrebe vojske, s pomočjo katerega od daleč nadzorujejo druge države. Danes pa satelitski nadzor služi za več namenov, med drugim tudi pri ugotavljanju obsega in škode ob naravnih nesrečah ter celo pri odkrivanju črne gradnje (Banisar v Kovačič 2003, 16).

Sateliti so tudi dober pokazatelj, kako se je tehnologija nadzora razvila, saj so iz posnetkov narejenih v vesolju vidni tudi predmeti manjši od 50 centimetrov. Takšni posnetki so bili prvotno na voljo samo ameriški vojski, sedaj pa je podjetje DigitalGlobe dobilo dovoljenje, da posnetke proda tudi Googlu (DigitalGlobe 2014). Danes te visoko ločljive posnetke lahko gledamo s pomočjo aplikacije Google Maps.

6.5 Biometrični nadzor

Zadnje čase država za nadzor aktivneje in obsežno uporablja tudi biometrični nadzor.

Biometrija je proces zbiranja, procesiranja in shranjevanja podatkov o posameznikovi fizični lastnosti z namenom identifikacije. Najbolj priljubljene oblike biometrije so skeniranje očesne mrežnice, geometrije rok, odtisov palca, prstnih

odtisov, prepoznavna glasu in prepoznavna obraza, razvijajo pa se tudi drugi načini, npr. sistemi za prepoznavo vzorcev tipkanja (Kovačič 2003, 14).

Posameznik se s takšno obliko nadzora največkrat sreča pri biometričnih potnih listih. Slovenija je prvo generacijo takšnih potnih listin začela uporabljati leta 2006, tri leta pa je sistem nadgradila in tako je v veljavo stopila druga generacija biometričnih potnih listin. Za to da uporabljamo potne listine, ki imajo vstavljen brezkontaktni čip z biometričnimi podatki, so najbolj zaslužne Združene države Amerike, ki so se leta 2004 odločile, da bodo podaljšale veljavnost sporazuma Visa Waiver Program samo s tistimi državami, ki bodo najkasneje do 26. oktobra 2006 začele izdajati biometrične potne liste (Ministrstvo za notranje zadeve 2014). Takšni potni listi vsebujejo tudi prstni odtis, ki je tudi ena izmed oblik biometričnega nadzora. Ker pa so v čipih shranjene občutljive informacije, pa naj bi pristojnosti do teh informacij imela samo država oziroma za to pooblašene institucije.

Takšni potni listi so v veljavo stopili torej iz dveh razlogov. Prvi je, da ima država gostiteljica večji in olajšan pregled podatkov o tujcu, ki želi prestopiti mejo, po drugi strani pa so s tem zaščiteni posamezniki, saj naj bi bilo ponarejanje takšnih potnih listin nemogoče. Da to ne drži so že istega leta, ko so takšni potni listi stopili v veljavo v Evropski uniji, je britanskim, nemškim in nizozemskim računalniškim mojstrom uspelo s čitalci prebrati in klonirati podatke, ki so zapisani na potnih listih (Cerar 2007).

7 Sklep

V začetku diplomske naloge, sem si zastavila dve raziskovalni tezi in sicer:

Nadzor se skozi zgodovino ni povečal zaradi obče varnosti, temveč je slednja služila le kot izgovor, da se je nadzor lahko povečal zaradi interesov moči.

Skozi čas se je nadzor spreminjal in širil, k temu je v veliki meri pripomogla tudi tehnologija, ki je možnost za nadzor še povečala. Skozi diplomsko nalogo smo videli, da je nadzor nujen in da brez njega družba ne more delovati. Lahko bi torej rekli, da se nadzor povečuje iz obeh razlogov, tako zaradi varnosti, kot tudi zaradi interesa družbene moči. Da se nadzor povečuje zaradi varnosti, lahko vidimo na primeru, kot je teroristični napad 11. septembra, saj se je kmalu potem opazilo drastično povečanje nadzora. Kot primer, da se družbeni nadzor povečuje zaradi interesov moči, pa lahko navedemo številne korporacije, ki nas nadzorujejo še v večji meri kot država. Pa tudi če vzamemo samo primer širitev nadzora, ki ga izvaja država, vidimo, da se ta ne povečuje samo zaradi varnosti. Če bi se nadzor povečal zaradi varnosti se zagotovo nebi zgodila afera, kot je prisluškovanje svetovnim voditeljem, držav zaveznic. In četudi se država trudi pokazati, da je povečanje nadzora dobro in nujno, zaradi naše varnosti, številke govorijo drugače. V poročilu londonske policije je namreč zapisano, da je s tisočimi kamerami rešen samo en zločin, ter tako priznavajo, da gre pri takšnem nadzoru samo za maksimalen strošek in za minimalno učinkovitost (BBC 2009, 24 avgust). Zatorej tezo lahko delno potrdim.

Druga teza pa je bila:

Za poseganje v zasebnost smo v veliki meri odgovorni tudi posamezniki.

Pravica do zasebnosti se je skozi čas spreminjala. Pri razumevanju zasebnosti se je preobrat zgodil v času zgodnjega kapitalizma. Četudi ne obstaja ničesar takšnega, čemur bil lahko rekli univerzalna pravica do zasebnosti, se je pred nekaj desetletji zasebnost začela dojemati kot pravica. Danes je ta zapisana tudi v vseh mednarodnih organizacijah, ki skrbijo za zagotavljanje človekovih pravic. Da se nam spoštuje zasebnost kot pravica pa ne zagotavljajo samo mednarodne organizacije in države, ampak tudi nevladne organizacije, katerih porast opazimo v zadnjih nekaj letih, ko je informacijska tehnologija začela dosegati vrh. Ravno ta informacijska tehnologija, pa je pripeljala tudi do tega, da je zasebnost, kot vrednota začela izgubljati na pomenu. S porastom družbenih omrežij, kot so Facebook, Twitter itd.,

posamezniki sami dovoljujemo, da drugi vstopajo v prostor naše zasebnosti. Skozi pregled tehnologij nadzora, ki so izpostavljene v diplomski nalogi, lahko opazimo, da z izjemo satelitskega in biometričnega nadzora ter seveda videonadzora, sami omogočamo, da se nadzor nad nami izvaja še v večji obliki. Posledica tega pa je, da se nam še bolj posega v zasebnost, zato lahko to tezo potrdim.

Nadzor je torej v našem življenju prisoten na vsakem koraku. Ponekod smo podvrženi formalnemu nadzoru, spet drugič v ospredje stopi neformalni nadzor. Prvi je večinoma javen, drugi pa skriti, občasno tudi do te mere, da se ga niti ne zavedamo. Nadzor torej ni samo nujen, ampak je tudi predpogoj, da lahko družba normalno deluje. Brez tega in brez, da bi bila naša pravica do zasebnosti, na neki točki omejena, bi v družbi vladal kaos. Zato se lahko zopet vrnemo k besedam, ki smo jih napisali v uvodu. Nadzor je dober in slab, je malo enega in veliko drugega. Nadzor se zagotovo ne bo začel zmanjševati, ampak se bo samo še povečal in nam bo še naprej posegal v zasebnost. Zato je odvisno od vsakega posameznika, ali se bo trudil, da bo tisto malo zasebnosti še obvaroval pred svetom, ali pa bo svojo zasebnost še bolj izpostavil.

8 Literatura

1. Arendt, Hannah. 1996. *Vita activa*. Ljubljana: Krtina.
2. Althusser, Louis. 2000. *Izbrani spisi*. Ljubljana: Založba.
3. Angell, Ian in Jan Kietzmann. 2010. Panopticon Revisited. *Communications of the ACM* 53 (6): 135–138.
4. Bailey, Dennis. 2004. *The open society paradox : why the twenty-first century calls for more openness-not less*. Washington: Brassey's.
5. BBC. 2009. *1,000 cameras 'solve one crime'*. Dostopno prek: http://news.bbc.co.uk/2/hi/uk_news/8219022.stm (20. avgust 2014).
6. Bentwich, Miriam. 2012. These Are the »Little Brothers« We Should Be Worried About. *American journal of bioethics* 12 (9) : 49–51.
7. Cerar, Gregor. 2007. Hekerji nad super potne liste. *Mladina*, 15. januar. Dostopno prek: http://www.mladina.si/90677/uvo-manipulator--gregor_cerar/?utm_source=tednik%2F200701%2Fclanek%2Fuvo-manipulator--gregor_cerar%2F&utm_medium=web&utm_campaign=oldLink (20. avgust 2014).
8. Chriss, James J. 2013. *Social control: an introduction*. Cambridge: Polity Press.
9. Deleuze, Gilles in Antonio Negri. 2002. Družba nadzora: Gilles Deleuze: intervju s Tonijem Negrijem. *Filozofski vestnik* 23 (3) : 167–177.
10. *Digital Globe*. Dostopno prek: <http://www.digitalglobe.com/> (20. avgust 2014).
11. *Dnevnik*. 2014. Nedružabna omrežja: Aplikacije za beg pred prijatelji bi lahko služile tudi za zalezovanje v resničnem svetu, 24. marec. Dostopno prek: <http://www.dnevnik.si/magazin/znanost-in-tehnologija/nedruzabna-omrezja-aplikacije-za-beg-pred-prijatelji-bi-lahko-sluzile-tudi-za-zalezovanje-v-resnicnem-svetu> (13. avgust 2014).
12. *Electronic Privacy Information Center*. Dostopno prek: <http://epic.org/> (20. avgust 2014).
13. *EU cookie directive*. Dostopno prek: <http://eucookiedirective.com/> (20. avgust 2014).
14. *Evropska konvencija o človekovih pravicah*. 1950. Dostopno prek: http://www.echr.coe.int/Documents/Convention_SLV.pdf (25. avgust 2014).
15. Foucault, Michael. 2003. Predavanje 17. marca 1976. *Filozofski vestnik* 24 (3) : 151–169.
16. --- 2004. *Nadzorovanje in kaznovanje: nastanek zapora*. Ljubljana: Krtina.

17. --- 2008. *Vednost – oblast – subjekt*. Ljubljana: Krtina.
18. Kasper, Debbie V.S. 2007. Privacy as a Social Good. *Social Thought & Research* 28 (11) : 164–189.
19. Kovačič, Matej. 2003. *Zasebnost na internetu*. Ljubljana: Mirovni inštitut, Inštitut za sodobne družbene in politične študije.
20. --- 2006. *Nadzor in zasebnost v informacijski družbi: filozofski, sociološki, pravni in tehnični vidiki nadzora in zasebnosti na internetu*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede. Dostopno prek: Digitalna knjižnica Slovenije.
21. Marakami Wood, David, ur. 2006. *A Report on the Surveillance Society*. Dostopno prek: <http://www.ico.gov.uk> (25. avgust 2014).
22. Marx, Gary T. 2002. *What's New About the »New Surveillance«? Classifying for Change and Continuity*. Dostopno prek: <http://www.surveillance-and-society.org/articles1/whatsnew.pdf> (27. avgust 2014).
23. Ministrstvo za notranje zadeve. 2014. *Overitelj digitalnih potrdil*. Dostopno prek: <http://www.si-ca.si/kripto/kr-potnilist.htm> (22. avgust 2014).
24. *Mladina*. 2013. Obama ustavil prisluškovanje Merklovi?, 28. oktober. Dostopno prek: <http://www.mladina.si/149957/obama-ustavil-prisluskovanje-merklovi/> (25. avgust 2014).
25. Natsios, Deborad. 2001. *Reversing The Panopticon*. Dostopno prek: <http://cryptome.org/cartome/reverse-panopticon.htm> (9. avgust 2014).
26. Negri, Antonio in Michael Hardt. 2003. *Imperij*. Ljubljana: Študentska založba.
27. --- 2005. *Multituda: vojna in demokracija v času imperija*. Ljubljana: Študentska založba.
28. Pandić, Josip in Sanja Stanić. 2012. Prostor u djelu Michaela Foucaulta. *Socialna Ekologija Zagreb* 21 (2): 225–245.
29. Pečar, Janez. 1991. *Neformalno nadzorstvo: kriminološki in sociološki pogledi*. Radovljica: Didakta.
30. Pivec, Franci. 2004. *Informacijska družba*. Maribor: Subkulturni azil.
31. Ropret, Matjaž. 2014. Direktiva o hrambi podatkov ne velja več, slovenski zakon še. *Delo*, 14. april. Dostopno prek: <http://www.delo.si/druzba/infoteh/direktiva-o-hrambi-podatkov-ne-velja-vec-slovenski-zakon-se.html> (18. avgust 2014).
32. RTV Slovenija. 2013. *Kaj so spletni piškotki?*, 15. junij. Dostopno prek: <http://www.rtvlo.si/znanost-in-tehnologija/kaj-so-spletni-piskotki/311002> (19. avgust 2014).

33. Lyon, David. 1994. *The Electronic Eye: The Rise of Surveillance Society*. Cambridge: Polity Press.
34. *ULC Bentham Project*. Dostopno prek: <http://www.ucl.ac.uk/Bentham-Project> (14. avgust 2014).
35. Salecl, Renata. 1993. *Zakaj ubogamo oblast? Nadzorovanje, ideologija in ideološke fantazme*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
36. Shapiro, Andrew L. 1999. *The control revolution: how the internet is putting individuals in charge and changing the world we know*. New York: PublicAffairs.
37. Sodišče Evropske unije. 2014. *Sporočilo za medije št. 54/14*. Dostopno prek: <http://curia.europa.eu/jcms/upload/docs/application/pdf/2014-04/cp140054sl.pdf> (27. avgust 2014).
38. *Splošna deklaracija človekovih pravic*. 1948. Dostopno prek: <http://www.varuh-rs.si/pravni-okvir-in-pristojnosti/mednarodni-pravni-akti-s-podrocja-clovekovih-pravic/organizacija-zdruzenih-narodov/splosna-deklaracija-clovekovih-pravic/> (20. avgust 2014).
39. *Spyshop*. Dostopno prek: <http://www.spyshop.si/> (17. avgust 2014).
40. Trampuž Martina. 2002. Izguba skritosti z nadzorovanjem: Bentham in nove tehnologije nadzorovanja. *Teorija in praksa* 39 (3): 346–357.
41. *Transportation Security Administration*. Dostopno prek: <http://www.tsa.gov/> (14. avgust 2014).
42. *Web Cookie Scanner*. Dostopno prek: <http://webcookies.info/> (20. avgust 2014).